

Dominik Volter
Volter Domonkos

Ľudová religiozita v Pišpeku
Püspökhatvan népi vallásossága

VÝSKUMNÝ ÚSTAV SLOVÁKOV V MAĎARSKU

Dominik Volter
Volter Domonkos

Ľudová religiozita v Pišpeku Püspökhatvan népi vallásossága

BÉKEŠSKÁ ČABA – 2021

Vydanie publikácie podporili:
Slovenská národnostná samospráva v Pišpeku
Slovenská samospráva v Zugló
Slovenská samospráva VI. obvodu Budapešti
Študentská samospráva Filozofickej fakulty Univerzity Loránda Eötvösa
Fond Gábor Bethlena / Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.
NKUL-KP1-2021

Recenzenti:

Anna Istvánová
Mária Žiláková

Jazykové lektorky:

Nóra Volterová
Vlasta Zsákaiová

Lektorka notových záznamov:

Ágnes Gelencsér

Prekladatelia:

Juraj Rágyanszki
Nóra Volterová
Mária Žiláková

Technická redaktorka:

Agneszka Janiec-Nyitrai

Obal:

Maja Kiss

Ilustrácie:

Gábor Rómeó Újvári

© Volter Domonkos

Vydavateľ:

Vyskumný ústav Slovákov v Maďarsku

Za vydanie zodpovedá:

Tünde Tušková

Tlačiareň:

Robinco Kft.

ISBN: 978-615-5330-19-3

Obsah / Tartalom

Predslov	7
Előszó	11

Štúdie / Tanulmányok

„Hlboko prežívajú svoju vieru slovanskými citmi.“

O ľudovej religiozite v Pišpeku	15
I. Konfesie a národnosti v Pišpeku od reformácie po 20. storočie	15
II. Letáky, ktoré sa uchovali v Pišpeku	31
III. Modlitby mimo kánonu	50
IV. Doslov	74

„Szláv érzéssel és átéléssel hisznek.”

Püspökhatvan népi vallásosságáról	79
I. Vallások és nemzetiségek Püspökhatvanban a reformáció korától a 20. századig	79
II. Vallásos ponyvanyomtatványok	104
III. Kánonon kívüli imádságok	126
IV. Utószó	155

Antológia letákov / A ponyvanyomtatványok antológiája

I. Panna Mária / Szűz Mária	161
I. 1. Oslavné piesne / Dicsérő énekek	162
I. 2. Panna Mária Ružencová / Rózsafüzér királynéja, Szűz Mária ..	170
I. 3. Panna Mária Bolesná / A fájdalmas Szűz Mária	194
I. 4. Panna Mária Radostná / Az örömdetes Szűz Mária	214
I. 5. Mariánske pútnické piesne / Búcsújáró Mária énekek	216
I. 6. Poslanie a život Panny Márie / Szűz Mária élete és küldetése ..	257

II. Ježiš Kristus / Jézus Krisztus	266
II. 1. Oslava Ježiša a prosby k nemu / Jézus dicsőítése és kérések hozzá	267
II. 2. Ukrižovanie Ježiša / Jézus keresztre feszítése	269
II. 3. Lúčenie Ježiša a Panny Márie / Jézus és Szűz Mária búcsúja ...	275
II. 4. Moc božskej vôle / Erős imák	282
III. Posledný súd / Az utolsó ítélet	287
IV. Rôzne piesne a modlitby / Különféle énekek és imák	290
V. Legendy / Legendák	303
V. 1. Zázraky Panny Márie / Szűz Mária csodái	304
V. 2. Potrestanie vinníkov / A bűnösök megbüntetése	312

Príloha / Függelék

Modlitby / Imádságok	318
Ludové duchovné piesne / Vallásos népdénekek	326
Biblické príbehy, apokryfy / Népi biblikus történetek, apokrifek ...	397
Obrázková príloha / Képes függelék	413
Cudzojazyčné resumé / Idegen nyelvű összefoglalók	429
Respondenti / Adatközlők	435
Použitá literatúra / Felhasznált irodalom	436

Predslov

V geografickom priestore poriečia Galgy, ktorý sa nachádza v severovýchodnej časti Peštianskej župy a ktorý sa vyznačuje zvýšenou starostlivosťou o uchovávanie tradičnej kultúry, po stáročia žijú spolu Maďari a Slováci. Slováci ho začali osídľovať začiatkom 18. storočia. Prichádzali zo severných žúp Uhorska a tvorili približne polovicu vtedajšieho obyvateľstva mikroregiónu. Prevažná väčšina slovenských kolonistov bola evanjelického vyznania. V mikroregióne je jediná lokalita, ktorá sa čo do konfesie odlišuje.

Pri hornom toku Galgy leží malá obec Pišpek, úradným menom Püspökhátvan. Každodenným odevom staršej generácie žien je aj v súčasnosti tradičný pišpecký kroj s početnými širokými sukňami a cifrovanými čepcami. Tieto ženy medzi sebou hovoria svojráznym zmiešaným jazykom, ktorého základom je pišpecké slovenské nárečie, do ktorého vsúvajú elementy maďarského jazyka. Vytváranie svojráznosti kultúry lokality ovplyvnili medziiným dva hlavné faktory: konfesia a materinský jazyk. Faktom je, že od 18. storočia tu žilo obyvateľstvo v prevažnej väčšine rímskokatolíckeho vierovyznania, ktoré sa pre nepriechnosť konfesií separovalo od okolitých slovenských obcí a na podklade materinského jazyka aj od katolíckych lokalít s maďarským obyvateľstvom.

R. 1965 noviny Pest Megyei Hírlap podávajú správu o Pišpeku, ktorej podstata znie nasledovne: pôvodca článku považuje lokalitu za jednu z tých, ktorej obyvatelia si najsilnejšie uchovávajú vieru v asódskom okrese (Aszód); každú nedeľu je kostol plný, „za dvadsať rokov v hlavách ľudí nedošlo k žiadnej zmene“. „Sú ešte takéto prípady“ – píše autor ďalej, pričom cituje tiež mienku farára Jancsóa o Pišpečanoch: „Hlboko prežívajú svoju vieru slovanskými citmi.“¹

Pišpečania skutočne dlho verne slúžili a prežívali svoju vieru „s hlbokými slovanskými citmi“ v dobových jazykových varietach slovenskej katolíckej cirkvi. K svojej konfesii mali vzťah ako k vzácnemu

¹ Pest Megyei Hírlap, 12. júna 1965.

dedičstvu, ktoré sa snažili bezpodmienečne verne uchovať. Ich každodenný život riadili pravidlá a zákonitosti viery, ktoré sa v lokálnej tradičnej kultúre stali obligátnymi, spomedzi nich sa stala jednou z najpodstatnejších povinností transmisia: odovzdávajú vieru svojim deťom! Ja sám tiež som jeden z tých šťastných mladých, ktorí sa dostali ako k dedičstvu ku katolíckemu vyznaniu na podklade tejto mentality.

Z detstva, ktoré som prežil v Pišpeku, sa mi vynárajú spomienky. V dome starej mamy bol postavený domáci oltár, pri dverách svätenička, v izbách kríž, veľké obrazy svätcov, predmety, ktoré nás upomínali na našu vieru. Predtým, ako sme načli pecen chleba, dali sme naň nožom kríž; nedali sme sa do práce bez toho, aby sme si neprosili Božiu pomoc: *Pánboh nám pomahaj! / Jézus segíts!* (Ježiš nám pomáhaj!) Keď niekto zavítal k nám, takto sme ho zdravievali: *Pochválen Ježiš Kristus!* Keď som sa bál zaspáť, šepkali mi do ucha modlitbu. Môj každodenný život počas prázdnin, ktoré som strávil s babičkou, bol preniknutý sakralitou.

Stará mama požadovala odo mňa, aby som sa denne trikrát modlil. Častokrát prísne dohliadla na to, aby som absolvoval denné penzum sakrálneho života. Stávalo sa, že ma zatiaľ nepustila domov, kým som jej neodriekol z hlavy modlitbu, ktorú mi uložila naučiť sa v ten deň naspamäť. Dohliadala na moju konfesijnú výchovu, plne ju sledovala. Na toto jej počínanie teraz spomínam s láskyplným srdcom, lebo prispelo jednak k tomu, aby som sa dostal bližšie k Pánu Bohu. V neposlednom rade tvorí tiež motiváciu, pevný podklad k mojim výskumom ľudovej religiozity.

Výskumnú prácu som začal ako 15 ročný zo zvedavosti, chodil som v Pišpeku z domu do domu s diktafónom. Od roku 2016 sa orientujem vedome na ľudovú religiozitu, mal som pocit, že v lokalitách v poriečí Galgy sa skrýva zatiaľ výskumníkmi neobjavený bohatý duchovný poklad tohto druhu.

V celku materiálu, ktorý som v mikroregióne zaznamenal, prevažuje pišpecký, veď táto slovenská lokalita bola prvotným prameňom, motivačným zdrojom k mojim výskumom. Napriek tomu nie je ľah-

kou úlohou zmapovať ľudovú religiozitu tejto obce, následkom výmeny sakrálného a obradného jazyka, ktorá prebiehala v 20. storočí, pamiatky starej (pôvodnej) slovenskej ľudovej religiozity, ktoré sa tradiovali ústnym podaním, sa vo veľkej miere vytratil z kolektívnej pamäti. Musel som ísť do hĺbky, kým som sa dostal okrem pamiatok v ústnom podaní aj k písomným. Systematizovaním dvojakeho materiálu sa podarilo dostať k zbierke, ktorej časť predkladám verejnosti. Do publikácie som zahrnul texty nábožných piesní a modlitieb obdobia pred prvej svetovej vojny.

Počas systematického spracovania materiálu z výskumu sa rysovali tri základné tematické okruhy, do ktorých som zaradil materiál ľudovej religiozity Pišpeku: V prvej časti úvodnej štúdie podávam prehľad histórie Pišpeku počnúc reformáciou po koniec prvej svetovej vojny, kedy sa začali prejavovať prvé snahy maďarizácie. Totiž v tomto období sa odohrali tie zmeny národnostného a sakrálného charakteru, ktoré sú dominantné aj v súčasnom živote lokality. K spracovaniu histórie obce som vychádzal z práce Štefana Lamiho.² Na rozdiel od Š. Lamiho, spracúval som ju z pohľadu historického rozvoja konfesionálneho života miestneho kolektívu, pričom som sa opieral o archíválne z vlastných výskumov, v rámci ktorých som sa zameriaval na historické fakty a údaje etnografického rázu.

V druhej časti štúdie pojednávam písomné pamiatky ľudovej religiozity z 19. storočia, analyzujem letáky, ktoré sa v lokalite uchovali v domácnostiach. Na letákové tlače so sakrálnymi textami sa upriamila moja pozornosť r. 2017. Vtedy som dostal do daru knižnú publikáciu Márie Žilákovej, v ktorej spracovala letáky s nábožnými textami v slovakizovanej češtine.³ Formálne parametre letákov sú nasledujúce: patria do kategórie drobných tlačí, mávajú rozsah 4-8-12 strán, merajú 10x17 cm. Charakteristickou črtou letákov je, že z jednej strany nadväzujú na vysokú cirkevnú kultúru, z druhej strany sa zasa radia

2 Lami István: Fejezetek Püspökhátvan múltjából. Püspökhátvan 1997.

3 Mária Žiláková / Zsilák Mária: Poslyšte mile, co chci spívatí... (Produkty jarmočnej tlače – zbierka púťových piesní ako rodinná relikvia) / Szeretettel hallgassátok, amit majd éneklek... (A cérnakönyv mint családi relikvia). Budapest 2016.

do tradičnej kultúry.⁴ Letáky, ako súčasť ľudovej slovesnosti patria k segmentu ľudovej religiozity, sú síce písomnými pamiatkami, predsa sa šíрили tiež ústnym podaním. V religióznom živote boli používané pri obradoch, ktoré sa vykonávali bez účasti farára.

Tretia časť publikácie je venovaná prieskumu modlitieb, ktoré sa dostali mimo kánonu. Do tejto časti sú zaradené špecifické modlitby vydané letákovou formou, ktoré tvoria skupinu tzv. mocných modlitieb (napr. listy, testamenty poslané priamo z nebies), ďalej archaické (ľudové, apokryfné) modlitby, ktorých pôvod siaha do stredoveku, tiež sem som zaradil modlitby, ktoré nadobudli funkciu zariekacích formúl v ľudovej medicíne. Dve posledné skupiny textov patria k najstaršej vrstve textov mojej zbierky.

Vedeckú analýzu dopĺňa bohatá antologická časť, ukážky textov. V lokalite sa uchovalo 46 letákov, ktoré sú publikované prepísane v podobe originálu, sú systematicky zoradené, katalogizované. Príloha obsahuje modlitby v slovenskom jazyku, cirkevné piesne, pozdravy (vinše) k sviatočným príležitostiam, apokryfné biblické príbehy. Texty zaradené do Prílohy uchováva iba úzka vrstva lokálnej spoločnosti, boli zapísané na základe ústneho podania.

Verím, že texty uverejnené v publikácii budú prijaté ako cenné dokumenty, pritom poslúžia aj ako motivácia k revitalizácii elementov dedičstva sakrálneho života našich predkov v slovenskom jazyku. Touto cestou ďakujem všetkým spoluúčinkujúcim za poskytnutú pomoc.

Dominik Volter

⁴ *Lubica Droppová – Eva Krekovičová: Počúvajte panny, aj vy mládenci... Bratislava 2010.; Küllős Imola: Közköltészet és népköltészet. A XVII–XIX. századi magyar világi közköltészet összehasonlító műfaj-, szűzsé- és motívumtörténeti vizsgálata. Budapest 2004.; Kriza Ildikó: A legendaballada. Epikai-lírai alkotások az irodalom és folklór határán. Budapest 1982.*

Előszó

Pest megye északkeleti részében, a Galga patak vonzáskörzetében fekvő települések egy kisebb néprajzi tájat alkotnak, amelyet Galga mentének neveznek. A régió egy jelentős része a 18. század elején népesült be újra a történelmi Magyarország északi vármegyéiből betelepült szlovák lakosokkal, akik ekkor a Galga mente népességének mintegy felét tették ki. Általánosságban elmondható, hogy a vidékre érkező szlovákok javarészt evangélikus vallásúak voltak. Van azonban egy falu, amelynek lakói kivételt képeztek.

A Galga felső folyásánál fekszik egy kis település, Püspökhatvan. A faluban az idős asszonyok még napjainkban is népviseletben, „bőszoknyában”, cifrázott fejkötőben járnak. A legidősebbek egymás között sajátos nyelven beszélnek, amelynek alapja a helyi szlovák nyelvjárás, magyar szavakkal és kifejezésekkel keverve. Ők „fele magyar-fele tót” nyelvnek nevezik. Püspökhatvan többek között azért különleges a Galga mentén, mert a 18. század óta katolikus szlovákok lakták, akik a 20. század első feléig elszigetelődtek a szomszédságukban fekvő evangélikus vallású szlovák és katolikus vallású magyar falvak lakóitól.

1965-ben a Pest Megyei Hírlap úgy számolt be Püspökhatvanról, mint az Aszódi járás egyik legvallásosabb községéről, ahol zsúfolásig megtelik a templom és „*húsz év alatt semmi sem változott az emberek fejében.*” „*Van még ilyen!*” – írta a cikk szerzője idézve a plébános Jancsó Imre atya gondolatait a püspökhatvaniakról: „*Szláv érzéssel és átéléssel hisznek.*”⁵

A falu lakói „szláv érzéssel”, hűségesen gyakorolták mindig is a katolikus hitet, sokáig valóban „szláv” nyelven. Örökségként tekintettek a hitükre, amihez meggyőződéssel, feltétlenül ragaszkodtak. A vallásos életmód diktálta törvények a népi kultúrában iratlan szabályokként rögzültek, ezek közül pedig az egyik legfontosabb az volt: add tovább

⁵ Pest Megyei Hírlap 1965. június 12.

gyermekeidnek! Szerencsés helyzetben vagyok én is, hogy még ezen mentalitásnak tanúja lehettem.

A püspökhathvani népi vallásosság témájához személyes emlékek fűznek: Nagymamám lakásában házi oltár állt, az ajtó mellett szenteltvíztartó, a szobákban keresztek, hatalmas szentképek díszeltek, emlékeztetve minket hitünkre. A kenyérre, ha megszeltük, keresztet rajzoltunk, ha munkába fogtunk, azt mondtuk: *Pánboh nám pomahaj!* (Uram segíts!) / *Jézus segíts!* Ha látogatóba jött valaki, úgy köszönt nekünk *Pochválen Ježiš Kristus!* / *Dicsértessék a Jézus Krisztus!* és amikor nem mertem egyedül aludni, imát súgtak a fülembe.

A püspökhathvani nagymamám szigorúan hajtotta be a vallásos élethez köthető szokások elvégzését, a mindennapi imádkozást. Előfordult, hogy nem mehettem tőle addig haza, amíg nem mondtam fel fejből egy-egy megtanulandó imát. Megkövetelte és a későbbiekben is nyomon követte vallásos életemet.

Mindezekre most már hálás szívvel gondolok, mert segítettek abban, hogy közelebb kerüljek az Úristenhez. Ugyanakkor ez a hitbéli elkötelezettség és következetes szigor annak a vallásos lelkületnek a részét képezte, amely a püspökhathvani hagyományos népi kultúrában is követendő példa volt. Nem utolsó sorban ebből a vallásos lelkületből merítettem motivációimat is néprajzi kutatásaimhoz.

2014-ben kezdtem el gyűjtéseket végezni Püspökhathvanban, 15 évesen, kíváncsiságból jártam diktafonnal a falut. 2016-tól irányultam már tudatosabban a vallási néprajz felé, mert úgy gondoltam, hogy a Galga mente ebből a szempontból tele van olyan értékekkel, amiket rögzíteni, dokumentálni szükséges.

A gyűjtött Galga menti anyagban Püspökhathvan elsőbbséget élvez, hiszen motivációm ebből a szlovák községből ered. Ennek ellenére a falu népi vallásosságának kutatása különösen nehéz, mivel a 20. században zajló nyelvváltás miatt a népi vallásosság régi szlovák nyelvű emlékei javarészen eltűntek a szóbeliségből. Alapos kutatómunka után, a témakörhöz kapcsolódó írott és szóbeli források rendszerezésével született meg ez a gyűjtemény, amelyben azokat a szövegeket,

énekeket és imákat adom közre, amelyek kapcsolódtak a római katolikus vallás – szlovák nyelvű – népi gyakorlatához Püspökhátvanban.

A bevezető tanulmányban három nagyobb témakör rajzolódik ki:

Az első részben Püspökhátvan történetét vizsgálom a reformáció időszakától egészen az első világháborút követő magyarosítási törekvésekig. Ebben az időszakban zajlottak le azok a nemzetiségi és felekezeti változások, amelyek a mai napig meghatározzák a falu életét. Munkámat segítette Lami István falutörténeti kötete, amely kiindulási alapként szolgált a témában.⁶ A község történetét azonban én vallástörténeti szempontból vizsgáltam, elsősorban saját levéltári, történeti és néprajzi kutatásaim alapján.

A második részben a 19. századi népi vallásosság tárgykörébe tartozó írott szövegeket, a szakrális ponyvanyomtatványokat elemzem, amelyek a községben fennmaradtak. A műfajra még 2017-ben figyeltem fel. Ekkor kaptam ajándékba Zsilák Mária egyik monográfiáját,⁷ amelyben szlovakizált cseh nyelvű szakrális ponyvanyomtatványokat adott közre. Ezek a szövegek a népi vallásosság tárgykörébe tartoznak. A ponyvanyomtatványok pár oldalas, kicsi, 10x17 cm körüli tükörméretű kiadványok, tartalmukat tekintve *köztes peremterületen* helyezkedtek el⁸ a folklór és a nem folklór határán.⁹ Két szférában, a magas művészetben és a népművészetben is helyük volt.¹⁰ Használatuk szorosan kötődött a népi kultúrához, a ponyvanyomtatványokon kiadott szövegekkel a szájhagyomány egyértelmű kapcsolatot mutat. Többnyire azokon a szertartásokon használták őket, amelyeken pap nem volt jelen.

6 Lami István: Fejezetek Püspökhátvan múltjából. Püspökhátvan 1997.

7 Mária Žiláková / Zsilák Mária: Poslyšte mile, co chci spívaťi... (Produkty jarmočné tlače – zbierka púťových piesní ako rodinná relikvia) / Szeretettel hallgassátok, amit majd énekelek... (A cérnakönyv mint családi relikvia). Budapest 2016.

8 Erdélyi Zsuzsanna: Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok. Budapest 1976. 28–29.

9 Liszka József nyomán használom a kifejezést. Liszka József: Átmenetek. Folklór és nem folklór határán. Komárom 2013.

10 Lubica Droppová – Eva Krekovičová: Počúvajte panny, aj vy mládenci... Bratislava 2010. 25.; Küllös Imola: Közköltészet és népköltészet. A XVII–XIX. századi magyar világi közköltészet összehasonlító műfaj-, szüzsé- és motívumtörténeti vizsgálata. Budapest 2004. 15.; Kriza Ildikó: A legendaballada. Epikai-lírai alkotások az irodalom és a folklór határán. Budapest 1982.

A harmadik részben a hivatalos egyházi kánonon kívül eső imádságokat vizsgálom, amelyek egyházi tiltás alá estek. Ide tartoznak a ponyvanyomtatványokon égi levélként, erős imaként megjelenő szövegek, illetve a szóbeliségben archaikus népi imaként és ráolvasásként adatolható szövegek. Ezek a szóbeliségben megőrződött imák a püspökhatvani népi vallásosság legősibb elemei, a gyűjtemény legrégibb darabjai.

A bevezető tanulmányhoz gazdag forrásanyag társul. Az antológiában a községben talált 46 ponyvanyomtatvány szövegének betűhű átírata olvasható, katalogizált, szintetizált formában.

A függelékben a községben rögzített szlovák imádságok, vallásos népének és népi biblikus történetek kerültek publikálásra. Ezeket a kánonon kívülre került vallásos elemeket már csak egy szűk réteg őrzi, a szóbeli gyűjtések során kerültek lejegyzésre.

Bízom abban, hogy a kötetben fellelhető szakrális szövegek, mellett, hogy értékeket dokumentálnak, sokak számára szolgálnak motivációként, elsősorban a püspökhatvani katolikus hívek számára, őseik szlovák nyelvű vallásos hagyatékának felelevenítésére.

Ezúton szeretném köszönetemet kifejezni mindenkinek, aki hozzásegített a munka kiadásához.

Volter Domonkos